

Giuseppe Rensi

L'ESCEPTICISME

EDICIONS ENOANDA

ÍNDIX

Dedicatòria	IX
Advertiment	XI

Part I. TEORIA

I. El vertader	1
II. El bo i el just	32
III. El bell	62

Part II. HISTÒRIA

IV. L'escepticisme a l'antiguitat	83
V. L'escepticisme entre l'edat antiga i la moderna	87
VI. L'escepticisme a l'època moderna i contemporània	97
VII. L'escepticisme a Itàlia	104

ADVERTIMENT

Aquest llibre es distingeix de la meua *Apologia de l'escepticisme* (Roma, Formaggini, 1929) en què aquella vol ser una exposició d'escepticisme, com es podria dir, aplicat. O sigui constructiu, i aquest en canvi intenta ser una exposició d'escepticisme pur.

Lluny però de trobar-se en contrast, les dues obres es complementen mútuament. I com veu fàcilment qui hi pensi un instant, llur anell d'unió està en l'apartat 2 del capítol 1 del llibre present. L'*Apologia* no és més que el desenvolupament de les implicacions contingudes en aquest paràgraf.

M'ha semblat pertinent fer aquesta observació perquè, en realitat, qui es preocupi de reflexionar atentament sobre el que he escrit (i això es té dret d'exigir a qui vol jutjar) ha de reconèixer que el desenvolupament del meu pensament és en el seu conjunt rigorosament unitari;¹ la llegenda dels meus múltiples canvis és la que insisteixen a fer circular alguns a qui fa ombra el fet que els meus llibres siguin més llegits que els seus.

La qual cosa desitjaria vivament que ells em personessin. Jo no en tinc culpa ni mèrit. Per què no han dit ells les coses que jo he dit? Eren simplíssimes, elementals, i *ells mateixos* les veien i les

¹ Qui vulgui persuadir-se'n que vegi la línia que n'he traçat en la meua *Selbstarstellung* (Meiner, Leipzig), o en la *Mia filosofia* a *Rivista d'Italia e d'America*, maig 1926.

L'ESCEPTICISME

veuen, *ells mateixos* sabien i saben que el que ells veien al mateix temps i potser abans i millor que jo, però que, al contrari de mi, no *volien* dir, era realment el que només la ment humana pot proferir sobre el real. En canvi han volgut mentir-se a ells mateixos i esforçar-se per planejar en sistemes doctrines la insostenibilitat d'alguns punts capitals de les quals *ells mateixos* veuen, que *ells mateixos* no saben sostenir. Ara bé, el secret per no ser llegit és el d'escriure exposant idees les quals el mateix que les exposa té la sensació que són mentides convencionals que es defensen i es repeteixen per respecte; igual com el secret per ser llegit és el d'anar intrèpidament fins al fons del propi pensament i anunciar sense vels tot el que el nostre propi pensament ens revela i, quasi sense o contra la nostra voluntat, ens obliga a veure.

Gènova, Universitat, Maig de 1926.

G. R.

I. EL VERTADER

1. *El vertader i els seus caràcters: universalitat, necessitat, immutabilitat*

Què és el vertader?

A tal pregunta sembla que no es pugui donar altra resposta que aquesta: el vertader és el que és reconegut com a tal per la raó.

I ja que la raó es troba en tots els homes (en tots els no bojos), en derivaria que dos són els caràcters indicadors del vertader: la universalitat i la necessitat. Universalitat entesa en el sentit del reconeixement del vertader per part de totes les raons efectivament (empíricament) existents. Necessitat entesa en el sentit que totes les raons efectivament existents són forçades a reconèixer el vertader, que totes s'hi han de rendir, que cap no pot sostroure's a la força de les conviccions amb les quals es mostra i amb les quals exigeix l'assentiment.

Per això aquests dos caràcters del vertader es reclamen i s'integren mútuament. Si el vertader no pot no ser universal, reconegut per la raó, per totes les raons, és perquè és necessari, perquè la seva força d'evidència és tal que doblega de manera irresistible totes les ments. I, d'altra banda, si és necessari, és a dir, que cap ment no pot no reconèixer-lo i s'hi ha de doblegar, aquesta seva necessitat ha d'exterioritzar-se amb el fet que les ments de tots en realitat s'hi dobleguen, és a dir, amb la seva necessitat.

L'ESCEPTICISME

Des de l'antiguitat fins als temps moderns els filòsofs estan d'acord en el que s'ha dit. Heraclit i Enesidem ho expressen quasi amb les mateixes paraules. El primer dient que «el que apareix en comú a tots els homes és digne de fe, ja que s'aprehèn amb la raó comuna i divina; en canvi el que es presenta a un de sol és indigne de fe per la raó contrària».¹ El segon dient que «vertaderes són les coses que apareixen a tots de la mateixa manera, falses les que no, pel qual veritat (com indica l'etimologia de la respectiva paraula grega) significa coneixement no obscur, comú».² I amb paraules semblants ho expressa Kant. «Quan un judici concorda amb un objecte, han de concordar entre ells tots els judicis sobre el mateix objecte, i així el valor objectiu del judici d'experiència no significa res més que la seva validesa universal.» «Valor objectiu i universalitat necessària (per a tots) són per tant conceptes recíprocs.»³ «La veritat reposa en l'acord amb l'objecte, respecte al qual, en conseqüència, els judicis de tots els intel·lectes han⁴ d'estar d'acord. La pedra de toc del que es considera vertader, sigui una convicció o una simple persuasió, és per tant exteriorment la possibilitat de fer-lo participar i experimentar aquell ser considerat vertader i vàlid per la raó de cada home.» «Jo no puc *afirmar* res (és a dir, expressar quelcom com un judici necessàriament vàlid per a tothom) excepte el que provoca una convicció.»⁵

Quan una idea, un judici, un principi, és afirmat com a vertader per algunes ments, però només per algunes, i altres, contra aquestes, neguen la seva veritat, quina garantia tenen les primeres que

¹ SEXT EMPÍRIC, *Adv. math.* VII, 131.

² SEXT EMPÍRIC, *Adv. math.* X, VII, 8.

³ *Prolegòmens*, § 18, 19.

⁴ *Müssen*, és a dir, no poden sinó *en via de fet*.

⁵ *Crítica de la raó pura*, II, ed. or., pàg. 848, 849.

EL VERTADER

llur afirmació sigui més creïble que la dels segons? Qui considera i decideix si un fet, un judici, un principi és vertader, qui pronuncia i estableix la seva veritat és la ment humana i només aquesta. Si ments humanes, al costat de les que afirmen la veritat d'un fet o d'una idea, per contra neguen tal veritat, no hi ha més ni d'una part ni de l'altra la seguretat de no equivocar-se. Com podria estar *segur* de trobar-me en el cert quan una altra ment veu la cosa de manera diferent? Amb quin dret puc afirmar que la ment *aquí* (en mi) està en el cert, quan la ment *allà* (en tu) té una convicció diferent? En aquest cas és la ment humana que es presenta en la seva totalitat escindida en si, i qui sàpiga, per dir-ho així, elevar-se per sobre de les dues ments que dissenteixen, tenir present en una mirada global llur dissens i advertir que aquesta discòrdia entre dues ments significa discòrdia *de la ment*, incapacitat per part *d'aquesta* d'una decisió unívoca, veu que no es possible cap pronunciament al voltant de la veritat del fet o de la idea en qüestió.

Per això succeeix que, per assegurar-se de la veritat del que pensa, cada ment té la necessitat de recórrer al control d'una altra ment. Primer de tot, de si mateixa esdevinguda *altra* (de la *meva* ment un més o un any després al moment en el qual he pensat o concebut). Després, de la ment d'un altre, d'alguns altres, de molts altres. I la certesa d'estar en el vertader creix amb el créixer el nombre de les ments que reconeixen com a vertader el que aquesta veu com a tal. D'això en derivaria que al «límit» hi ha l'adhesió de totes les ments. El que equival a dir que si la probabilitat que una cosa sigui vertadera creix amb l'augment de les adhesions al reconeixement de la seva veritat, i si la possibilitat de la seva veritat esdevé infinitament gran com a conseqüència de l'adhesió de moltíssimes ments, la certesa absoluta no es podria tenir fins

L'ESCEPTICISME

que poques ments o una única ment no s'hi resistissin (la història documenta a cada moment que les conviccions professades per l'enorme majoria s'han demostrat falses davant de les dels pocs que s'hi resistien, i han acabat per ser derrotades per aquestes), i que aquesta certesa absoluta només s'assoliria amb l'adhesió de totes les ments.

Però, com s'ha demostrat justament pel que s'ha assenyalat, també l'adhesió de *totes* les ments *presents* pot desaparèixer; i la certesa absoluta que una cosa sigui vertadera demanaria l'adhesió *permanent* de totes les ments, és a dir, la impossibilitat que mai cap ment impugni la veritat d'aquella cosa. Llavors realment la seva veritat seria un pronunciament de la *raó*; tot dubte pel que fa a la seva veritat seria exclòs per la mateixa formulació de la hipòtesi (adhesió de *totes* les raons, no es planteja cap dubte en cap d'elles): la veritat de la cosa en qüestió resultaria absoluta, incontestable, immutable. Als dos caràcters anteriorment enunciats del vertader, necessitat i universalitat, sembla per tant que s'hi afegeixi, com a conseqüència d'aquests, un tercer: la immutabilitat. El vertader estaria marcat per aquests tres caràcters. On no hi ha necessitat, universalitat i immutabilitat sembla que no hi pot haver el vertader.

2. Aquests caràcters, presents només en la percepció

Excepte que és una constatació òbvia que *en el camp del pensament* no hi ha una sola proposició que sigui reconeguda per tots i sempre com a vertadera, no n'hi ha cap que posseeixi la universalitat, necessitat i immutabilitat que haurien resultat els caràcters indicadors del vertader.

En el camp del pensament, diem. Perquè en canvi, hi ha un altre camp en el qual aquests caràcters

EL VERTADER

són presents. És el de la percepció. Jo veig i toco aquí un objecte, una taula. Un altre que vingui aquí el veu i el toca igualment; i reconeix que el veu i el toca. També reconeix la seva resistència com a objecte; reconeix que aquí, davant de nosaltres hi ha un objecte d'aquesta o aquella altra forma i color: ja que qui nega l'existència d'objectes independentment i fora del subjecte, no nega que el fenomen, l'objecte fenomènic i empíric estigui fora del subjecte fenomènic i empíric. La constatació de l'objecte, per tant, té caràcter d'universalitat. També té el de necessitat: cadascú que vingui aquí està forçat, si hi dirigeix els ulls, a veure aquesta taula, i, si hi posa a sobre la mà, a tenir-ne una sensació tàctil. Per això, en aquest camp, qui negués *ha* de donar-se per vençut, és possible fer-lo rendir dient-li simplement «mira, toca», fent-lo mirar i tocar. Si un habitant del centre de l'Àfrica negués l'existència del gel, n'hi hauria prou amb portar-lo a països freds i fer-li veure i tocar el gel per *forçar-lo* a donar-se per vençut (interiorment, quan també no ho fes de paraula). I aquí estem segurs que la rendició es produiria. Encara més: aquesta constatació perceptiva també té el caràcter d'immutabilitat. Totes les generacions humanes que s'han trobat davant de les piràmides o del mont Cerví han constatat i reconegut l'existència de les unes i de l'altre com aquells objectes donats, d'aquella forma i aspecte. Totes les generacions han reconegut que «la neu és blanca i la sang és vermella»; han trobat en la neu i la sang els caràcters indicats amb aquests adjectius. En el camp de la percepció els tres caràcters propis del vertader, universalitat, immutabilitat i necessitat, per tant, són presents.

Comparem els judicis que responen a la següent pregunta: «aquest sistema filosòfic és vertader o no? Aquesta explicació científica o natural (p. ex. el darwinisme) és exacta o no? Aquesta conducta

L'ESCEPTICISME

és lícita o no? Aquesta sentència del tribunal és justa o no?»; es comparin, dic, els judicis que responen a aquestes preguntes amb els que responen a aquestes altres: «en aquesta cambra hi ha una taula o no? A la sala d'entrada el llum és encès o no? La tapisseria és verda o vermella?» De seguida es veu la diferència. Els judicis que responen a la primera pregunta divergeixen i és impossible fer-los concordar: en aquests, per tant, manquen la universalitat i la necessitat, caràcters del vertader; és a dir, el pensament, la raó, es divideix, es confon, erra. Els judicis que responen a la segona pregunta no discorden i *no poden* discordar; ja que, si inicialment discordessin, n'hi ha prou amb que el discordant es traslladi al lloc o en presència de l'objecte que és l'origen de la discordança perquè es produeixi immediatament i necessàriament l'acord.

Un pensador poc conegut però molt agut, Göring, en un llibre malauradament fragmentari degut a la mort de l'autor i que és un dels pocs favorables a una filosofia vertaderament crítica,¹ estableix amb inusitada precisió i absència d'equívocs el que hem exposat fins ara. «La necessitat objectiva que busquem no pot ser donada en el pensament, ja que aquest està sota l'influx de la voluntat, per naturalesa simplement subjectiva, i per tant és només subjectivament necessari. Per això el pensament defuig la universalitat, que hem reconegut com un accident de la necessitat. Per tant, si aquesta existeix, només por ser present en les sensacions.» En conseqüència (com resulta del fet que les sensacions també s'imposen quan no es voldria i quan destorben i contrasten la nostra voluntat i la nostra reflexió) «el pensament, com

¹ *System der kritischen Philosophie*, Leipzig, 1874, I vol. 266-8. Vegeu el judici que fa d'aquest llibre RIEHL. *Der Philosophische Kreitizismus*, II ed. Leipzig, Kröner, 1926, vol. III, pàg. 147.

EL VERTADER

a operació secundària està afectat subjectivament; només la sensació està sotmesa a la necessitat objectiva». Aquí també és útil reflexionar un moment sobre les següents paraules d'un kantià d'estreta observança: «És palès que per a una cosa només pensada no es pot provocar cap afirmació que convenci l'interlocutor».¹ És a dir, no es pot aportar l'única afirmació que *necessàriament* convenci i faci assentir: l'expressada amb el «mira, toca!» Només per a les coses perceptibles, només en el camp de la percepció, aquesta única afirmació que faci assentir totes les ments, que per tant realitzi tota la universalitat, és produïble. El mateix Aristòtil, per altra banda, reconeixia aquest punt quan deia que la percepció, en la mesura que roman en el camp dels sentits, sempre és vertadera, mentre que el pensament pot ser vertader o fals.²

Per tant, aquells caràcters que ens semblaven ser indicadors del vertader només són presents en l'esfera de la percepció. Ara bé, aquesta esfera ocupa un lloc mínim en la nostra vida espiritual. Tota aquesta —interpretacions filosòfiques i també científiques de l'univers, concepcions i conviccions morals, sistemes de dret i de política, ideals i valoracions estètiques, professió de fe religiosa— si bé té llunyanament la seva base en l'esfera de la percepció, sobrepassa molt amb la seva construcció altres límits seus rigorosament considerats. Si per tant només en l'esfera de la percepció són presents els caràcters del vertader, semblaria que s'hagués de concloure que en l'àmbit de la que nosaltres reconeixem com la nostra autèntica vida de pensament i espiritual en general, com l'única

¹ L. GOLDSCHMIDT, *Zur Würdigung der Kritik der reinen Vernunft*; a MELLIN, *Marginalien und Register zu Kants Kritik d. R. V.* (Meiner, Leipzig). Un dels llibres més útils per a l'estudi del kantisme.

² *De an.* III, 427b 11 (cfr. ZELLER, II, 1, 3^a ed., pàg. 201, 544, 542 n. 1).

L'ESCEPTICISME

proveïda de valor o almenys d'un valor més gran, el vertader no hi és.

3. *Crítica de la seva interpretació idealístico-dogmàtica. La immutabilitat*

Contra aquesta conclusió poc grata s'oposa una interpretació dels tres caràcters del vertader; immutabilitat, necessitat i universalitat, diferent de la que semblaria resultar del que s'ha dit aquí.

Comencem per la immutabilitat.

La immutabilitat del vertader, es diu, no s'ha d'entendre en el sentit que el mateix *contingut* sempre hagi de romandre present com a vertader davant de l'esperit humà, sinó en el sentit que l'esperit està, immutablement, en un etern present de vertader. En efecte, el que li està davant com a vertader esdevé error només a la llum d'un vertader superior que se li fa present. Però en aquest moment, també, el vertader precedent, ara error, es refusat per l'esperit en el passat, és a dir, no hi és més. L'esperit, que és present absolut, està per tant en aquest present, que, només, és el seu ésser, sempre en el vertader. També essent un esdevenir etern d'una veritat inferior a una superior, és un etern basar-se en el vertader. En aquest sentit el vertader és (etern, immutable) sense ser fix.

Però és clar que aquesta argumentació és de doble tall. Igual que diu això, hi ha el dret de dir que, viceversa, l'esperit està sempre en el fals. Ja que, si és considerat, per dir-ho així, en sentit retrògrad, mirant el passat, a aquell passat, o sigui a aquella inexistència en la qual es precipita tot el que *fou* vertader i que ara ha esdevingut fals, es pot dir que l'esperit sempre està en el vertader; mirant el futur, el qual conté tot el vertader posterior que farà esdevenir fals tot somni seu vertader present, també es té dret a dir que l'esperit està sempre en el fals.

EL VERTADER

Encara més. Aquesta teoria diu en substància que els continguts concrets successivament diversos són donats a l'esperit temps rere temps subsumits en la seva «forma» del vertader, i amb això fets esdevenir vertaders. Això en últim terme és dir que l'esperit aplica la mateixa definició o qualifica amb el nom de «vertader» continguts concrets diversos. Però donar el mateix nom de vertader a continguts (idees, teories, interpretacions) que són diversos, que es contradiuen, dels quals un nega l'altre, què significa sinó que no hi ha res que, segons el seu contingut, pugui ser definit establement com a vertader, o sigui, que el vertader no existeix?

O, per englobar en una les dues objeccions exposades: segons aquesta teoria el vertader (d'ahir respecte a avui, d'avui respecte a demà) sempre és fals, i el fals (el d'avui, però que ahir no ho era, el de demà però que avui encara no ho és) sempre és vertader. El vertader i el fals es traspassen mútuament l'un en l'altre. L'un es fa l'altre, l'un és l'altre. Entre el vertader i el fals no hi ha cap criteri objectiu de demarcació. Què és això sinó escepticisme?¹

4. *La universalitat i la necessitat*

Anem als altres dos caràcters, la universalitat i la necessitat.

La interpretació d'aquests diferent de la donada, que s'oposa a la conclusió de la no existència del vertader pel fet que en el camp del pensament res no hi ha que sigui reconegut com a vertader *per tots*, és la següent.

Quan es diu que els caràcters indicadors del vertader són la universalitat i la necessitat, que per ser vertadera una cosa ha de demostrar-ho amb

¹ Cfr. RENZI, *Lineamenti di Filosofia scettica*, 2a ed., pàg. 177; *La filosofia dell'Autorità*, pàg. 209; *Realismo*, pàg. 319; *La scepsi estetica*, pàg. 48-52; *Apologia dello Scetticismo*, pàg. 94.

L'ESCEPTICISME

ser universalment reconeguda com a tal, no es vol dir que hagi de ser-ho per totes les ments efectivament (empíricament) existents. Es pot donar assentiment, encara que sigui per un moment, a una interpretació tan nècia com aquesta? Qui no sap que hi ha innombrables veritats que la ment de la majoria ignora del tot, que si li fos posada davant no comprendria o refusaria, i que també són veritats? Tals són, per exemple, les veritats de la matemàtica superior i moltíssimes veritats de les ciències en general. Per què aquestes són veritat, també sense ser reconegudes com a tals universalment, en el sentit de «per totes les ments efectivament existents?» Perquè llur íntima, sobiranament evident i constringent força de veritat es palesa a *la raó* tal i com s'afirma a *les ments* dels competents. La universalitat del vertader no significa universalitat empírica, sinó, quasi es podria dir, «transcendental». No universalitat *de fet* sinó universalitat *de dret*. No vol dir que totes les ments de fet reconeguïn com a vertadera la cosa que és vertadera, sinó que totes *haurien* de reconèixer-la i també la reconeixerien de fet si fossin *realment* ments, si fossin la ment, *la raó*. El vertader acredita per si aquesta universalitat seva de dret en la necessitat ineluctable amb la qual s'imprimeix en la ment, s'hi adhereix i quasi s'hi identifica i esdevé una sola cosa amb ella: en la ment, s'entén, que és l'autèntica ment, i que és competent i capaç de veure i entendre el vertader, i que quan l'ha vist i entès (p. ex. quan ha vist i entès el teorema de Pitàgoras) està absolutament segura, amb la visió d'una certesa indefectible, que aquell vertader és vertader i per això universal, o sigui vàlid per a *totes* les ments, per a la ment. Per tant «verum index sui et falsi», «veritas norma sui et falsi».¹

La universalitat del vertader no consistiria, per

¹ SPINOZA, *Ep.* 76, *Eth.*, II, Prop. 43.

EL VERTADER

tant, com segons un concepte que hem dit, en primer lloc en el seu reconeixement per part de totes les ments efectivament existents, sinó en aquesta universalitat *de dret* per la qual es certifica en les ments competents justament com per a la ment en universal, i per tant és vàlida universalment per a totes les ments que sàpiguen convertir-se a la ment o a la raó, esdevenir *ment* o *raó*, és a dir, fer-se competents i capaces de la comprensió del vertader.

Però, examinada atentament, aquesta tesi topa amb una dificultat insuperable.

Mentre es deia: vertader és el que és reconegut com a tal per la raó, i per *raó* s'entenia la raó *de tots*, la cosa era clarament definida. Tot home (menys els bojos) posseeix la raó; la raó és indicada per la figura humana; se sabia, per tant, amb precisió, qui era el vehicle de la raó, en qui pronunciava la seva sentència la raó el reconeixement per part del qual de quelcom com a vertader caracteritza aquest com a tal. Però quan es diu: el vertader és el que com a tal és reconegut per l'*autèntica* raó, per la ment que s'ha convertit a aquesta autèntica raó, per la ment capaç, competent, s'introdueix una distinció entre raó i raó, entre ment i ment. La figura humana no és suficient per determinar sense dubte el legítim vehicle i l'adequada expressió de la raó. Entre els que són tots posseïdors de la raó hi ha una distinció per fer: alguns són posseïdors de la ment o raó *vertadera*, capaç, competent, altres no.

Sobre quina base fundar aquesta distinció?

Un moment de reflexió és suficient per assegurar que es funda sobre una base que, a la llum de la lògica rigorosa, resulta del tot arbitrària.

N'hi ha prou amb pensar com es produeix la determinació de la capacitat o competència dels que s'ocupen d'una certa branca del saber, la ment

L'ESCEPTICISME

dels quals s'ha de considerar per tant com la que, en aquest camp, designa el vertader. Deixant de banda, naturalment, que per a això puguin servir signes extrínsecs (com la possessió de diplomes, de funcions oficials i similars) no queda més que això: un cert grup de ments es jutgen i es controlen mútuament i es certifiquen l'una a l'altra la possessió de la capacitat i competència el reconeixement de part de la qual caracteritza quelcom com a vertader. I així com en cada branca del saber hi ha els més i els menys competents, hi ha finalment (així, també, i potser sobretot, en la ciència que sembla estar més idènticament comuna a tots els seus estudiosos, en la matemàtica) ments molt superiors, que perceben veritats o connexions d'aquesta o formes i processos de demostració a les quals la major part dels altres estudiosos no arriba, de manera que grups de ments sempre més petits certifiquen a si mateixes la seva pròpia competència i capacitat quan aquestes són més elevades. Al «límit» hi hauria una ment única, immensament més elevada que totes les altres, que aferra veritats, connexions, formes de demostració a les quals cap altra no arriba, que no té en tot el món el control de cap altra ment que pugui certificar que es tracta d'un geni desmesuradament superior a la humanitat o d'un boig, respecte a la qual no hi ha altre criteri que la seva pròpia certificació per establir que una cosa sigui més que l'altra, la qual, per admetre que sigui aquella més que aquesta, calgui creure cegament en aquesta certificació pròpia.

Però això ens fa veure clarament quina és l'única base sobre la qual la determinació de capacitat, de competència, d'*autèntica* raó, se sosté, i la seva arbitrarietat i insuficiència. Sempre, en tot cas, esdevé com en aquella suposició de l'anterior ment única. Els capaços, els competents, els posseïdors de l'*autèntica* raó estableixen aquestes qualitats